

Xalqaro valyuta tizimini shakllanishi va rivojlanishi

Ma'mun Universiteti Iqtisodiyot Fakulteti Iqtisodiyot Yo'nalishi Talabasi

Xudoyberganov Javohir Umidbek o'g'li

Annotatsiya mazkur maqolada xalqaro valyuta tizimining shakllanishi va rivojlanishi xususiyatlarini o'rganish va ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Xalqaro valyuta tizimining shakllanishi va rivojlanishi, uning rivojlanish qonuniyatlari, Xalqaro valyuta aylanishi, haqida talabalarga bilim ko'nikma.

Mavzuning dolzarbligi: O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotini zamonaviy modernizatsiyalash bosqichida mamlakatning xalqaro valyuta-kredit munosabatlarini tashkil qilish va tartibga solish borasida katta yutuqlarga erishildi. Xususan, tashqi savdo aylanmasining ijobiy sal'dosi ta'minlandi, xalqaro moliya institutlari bilan samarali hamkorlik yo'lga qo'yildi. Eng muhimi - davlat tashqi qarzining me'yoriy darajadan oshib ketishiga yo'l qo'yilmadi. Bozor iqtisodiyotini asoslarini yaratish va rivojlantirish borasida amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar tobora rivojlanish va byudjet munosabatlariga ta'sir etishining muhim omili bo'lgan byudjet va moliya tizimi ham shu tarzda isloh etishni, uning barqarorligi va samaradorligini oshirishni talab qiladi. Dunyo miqyosida xalqaro valyuta-kredit munosabatlari sohasida jiddiy, olamshumul o'zgarishlar yuz bermoqdaki, mazkur holat xalqaro valyuta-kredit munosabatlariga bag'ishlangan yangi ilmiy tadqiqotlar olib borish, darsliklar va o'quv qo'llanmalar yozish zaruriyatini yuzaga keltirmoqda. So'nggi yillarda xalqaro valyuta munosabatlarida sezilarli o'zgarishlar kuzatildi: jumladan, tashqi bozorlardagi valyutalar va ularning tovar ta'minoti o'rtasidagi aloqadorlik yo'qoldi; bozor ishtirokchilari uchun valyutalarning likvidliligi, ularning tovarga ayirboshlash qobiliyatidan ko'ra muhimroq ahamiyat kasb eta boshladi; mamlakatlarning to'lov balansidagi kapitallar va kreditlar harakati joriy operatsiyalar harakatidan hajm bo'yicha ko'payib, o'rnini almashtirdi; rezerv valyuta maqomi uchun rivojlangan mamlakatlar o'rtasida raqobat kuchaygani kuzatildi. Har bir davlat o'z valyuta kursi rejimini barqarorligini ta'minlash uchun yuqori likvidlilikka ega bo'lgan xorijiy valyutalarni zaxira sifatida yig'ishlariga, zarurat tug'ilganda esa, ular hisobidan kurs shakllanishi jarayoniga aralashishlariga to'g'ri keldi. Shu kabi holatlar xalqaro

valyuta tizimida keskin islohotlarni taqozo etadi. Hozirgi kunda, jahon moliya tizimiga kriptovalyutalarni ta'sirini, ularni tebranuvchanligini prognoz qilish va kelajakdagi istiqbolini o'rganish maqsadida o'nlab, yuzlab tadqiqotlar amalga oshirilmoqda.

Valyuta va valyuta munosabatlari tushunchasi, ularning asosiy ishtirokchilari

Har qanday davlat iqtisodiyotida pul muhim ahamiyat kasb etadi. Pul munosabatlari jamiyatning ishlab chiqarish, taqsimot, muomala va iste'mol singari jarayonlarini qamrab oladi, kengaytirilgan takror ishlab chiqarish uchun sharoit yaratib beradi. Pul va iqtisod o'zaro uzviy bog'liq bo'lgan elementlardir. Agar jamiyat iqtisodiyotida muammolar paydo bo'lsa, albatta bunday muammolar jamiyatning pul muomalasida o'zining salbiy aks ta'sirini topadi. Shuning uchun pulni jamiyat iqtisodiy hayotining barometri deb bejiz aytishmagan. Iqtisodiy nazariyada haqiqiy pul tovar ekvivalenti sifatida mavjud bo'lib, iste'molchilarni muomalaga bo'lgan ehtiyojlarini qondiradi. qog'oz pullar esa haqiqiy pullar qiymatining muomaladagi ifodachisi yoki vakilidir. Har qanday mustaqil davlat o'z puliga ega va bunday pul shu davlat uchun milliy pul birligi hisoblanadi. Milliy pul birligi o'zining nomi va ma'lum bir muomala tarixiga ega. Ushbu kursimizni o'rganishda doim pul va valyuta atamalariga murojaat etishga to'g'ri keladi. Shu sababli boshidanoq pul va valyuta qanday kategoriyalar, ikkalasi ham bir narsami yoki har xil narsa ekanligini aniqlab olish zarur. Iqtisodiy nazariyadan biz "pul" nima ekanligini yaxshi bilamiz. Valyuta ham pul, ammo hamma vaqt ham pul valyuta bo'lavermaydi. Agarda muayyan bir davlatning milliy pul birligi jahon bozorida davlatlar o'rtasida pul (muomala, to'lov va jamg'arish vositasi) sifatida ishlatilsa, ya'ni pulning funksiyalarini bajarsa, u valyutaga aylanadi. Valyuta - jahon bozorida, davlatlar o'rtasida pul vazifalarini bajaruvchi davlatlarning milliy pul birliklaridir. Masalan, Amerika Qo'shma Shtatlari "dollari", Buyuk Britaniya "funt sterlingi", Kanada "dollari", Yapon "ienasi" va boshqa shu kabilar. Muayyan bir davlatning milliy puli - uning milliy valyutasi bo'ladi. Shu davlat uchun boshqa davlatlarning milliy pul birliklari esa - xorijiy valyutalardir. Masalan, AQSh "dollari", Buyuk Britaniya "funt sterlingi", Kanada "dollari", Fransiya "yevro", Yapon "ienasi", Turkiya "lira"si va shu kabi erkin muomalada yuradigan valyutalar O'zbekiston Respublikasida xorijiy valyuta bo'ladi, o'z navbatida O'zbekiston "so'm"i bu davlatlar uchun xorijiy valyuta bo'lib

hisoblanadi. Har bir suveren davlat o'z pul birligiga ega bo'lib, faqat shu mamlakatdagina bu pul birligiga muayyan ne'matlarni sotib olish mumkin. Boshqa mamlakatlarning ham o'z pul birliklari mavjud va faqat shu davlatlarda ular qonuniy harakatda bo'ladi. Qolgan barcha boshqa **valyuta** deb nomlanuvchi pullar maxsus nazorat ostida amal qiladilar. Rus iqtisodchi olimi V.S. Safonovning ta'rifiga ko'ra, «**currency**» atamasi banknotalar va tangalar ko'rinishidagi pullar ma'nosini anglatadi. Xorijiy valyuta uchun **foreign currency** atamasi ishlatiladi. Jahon valyuta bozori – bu **foreign currency exchange market** dir, yoki oddiy qilib aytganda, **FOREX**. Valyutalarning turli klassifikatsiyasi mavjud bo'lib, asosan ularni uch guruhga ajratishadi. Bular jahon valyuta bozorining barcha segmentlarida hech qanday cheklovlarsiz amal qiladigan valyutalaridir. Ular cheklanmagan miqdorda va turli joriy va muddatli bitimlar bo'yicha to'liq konvertirlana oladilar. Bunday turdagi valyutalar ichida **katta beshlikni** ajratib ko'rsatish lozim. Ularga AQSh dollari (USD), Yevro (EUR), Shveysariya franki (CHF), Yaponiya ienasi (JPY) va Angliya funti (GBP) kiradi.

Asosiy valyutalarga shuningdek, Kanada dollari (CAN) va boshqa bir nechta valyutalar (masalan, Avstraliya dollari AUD) ham kiritiladi. Ikkilamchi valyutalar odatda erkin muomalada bo'ladi, biroq vaqti-vaqti bilan ba'zi muammolar yuzaga kelishi mumkin. Masalan, bularga likvidlikning yetarli darajada emasligi (ya'ni, xarid qilish va sotish bilan bog'liq qiyinchiliklar), hosilaviy moliyaviy instrumentlarning (xususan, fyucherslarning) qo'llanilishi bilan bog'liq boshqa to'siqlarni kiritish mumkin.

Xalqaro valyuta tizimining shakllanishi va rivojlanishi tarixiy jarayon sifatida bir necha muhim bosqichlarni o'z ichiga oladi. Quyida ushbu tizimning asosiy bosqichlari va rivojlanishiga ta'sir qilgan omillar keltirilgan:

1. Birinchi bosqich: Klassik monetarizm (19-asr oxiri - 20-asr boshlari)

- Oltin standart: Ushbu davrda ko'plab mamlakatlar oltin standartiga asoslangan. Bu, valyutalar o'rtasidagi almashinuv kurslarini barqarorlashtirishga yordam berdi va xalqaro savdoni osonlashtirdi.

- Xalqaro savdo: Oltin standart xalqaro savdoni rivojlantirdi, chunki mamlakatlar o'rtasida tovarlar va xizmatlar almashinuvi osonlashdi.

2. Ikkinchi bosqich: Birinchi jahon urushidan keyingi davr (1918-1939)

- Oltin standartning inqirozi: Birinchi jahon urushi va uning natijalari oltin standartini zaiflashtirdi. Mamlakatlar iqtisodiy qiyinchiliklar bilan duch kelishdi va valyutalar o'rtasidagi kurslar beqaror bo'lib qoldi.

- Valyuta kurslari: Davlatlar o'z valyutalarining kurslarini nazorat qilishga harakat qildilar, bu esa xalqaro savdoga salbiy ta'sir ko'rsatdi.

3. Uchinchi bosqich: Bretton Woods tizimi (1944-1971)

- Bretton Woods konferensiyasi: 1944 yilda AQSh va boshqa 44 mamlakat ishtirokida o'tkazilgan konferensiyada xalqaro valyuta tizimining yangi asoslari belgilandi. Dollar oltin bilan bog'langan va boshqa valyutalar dollar bilan almashinuvi belgilandi.

- Xalqaro moliya institutlari: Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF) va Jahon Banki tashkil etildi, bu esa mamlakatlarga iqtisodiy yordam ko'rsatishga imkon berdi.

| 4. To'rtinchi bosqich: Post-Bretton Woods davri (1971-hozirgi kungacha)

- Erkin almashinuvi rejimi: 1971 yilda dollar oltin bilan bog'lanishdan voz kechildi va erkin almashinuvi rejimiga o'tildi. Bu, valyutalar o'rtasidagi kurslarning bozor tomonidan belgilanishini anglatadi.

- Globalizatsiya: Xalqaro savdo va investitsiyalarning kengayishi, shuningdek, moliyaviy bozorlarning global integratsiyasi xalqaro valyuta tizimining rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi.

- Valyuta inqirozlari: Ushbu davrda bir nechta valyuta inqirozlari yuz berdi, bu esa xalqaro moliya tizimining barqarorligini ta'minlash zaruratini keltirib chiqardi.

| 5. Hozirgi davr: Xalqaro valyuta tizimining yangi tendensiyalari

- Raqamli valyutalar: Raqamli valyutalar va kriptovalyutalarning paydo bo'lishi xalqaro moliya tizimiga yangi qiziqishlarni olib keldi.

- Xalqaro hamkorlik: Mamlakatlar o'rtasida iqtisodiy hamkorlik va muammolarni birgalikda hal qilish uchun yangi mexanizmlar ishlab chiqilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, xalqaro valyuta tizimi tarix davomida ko'plab o'zgarishlarga duch kelgan va hozirgi kunda ham rivojlanishda davom etmoqda. Bu tizimning kelajagi global iqtisodiyotning holati, texnologik innovatsiyalar va siyosiy qarorlar bilan chambarchas bog'liqdir.

1. Valyuta va ularning asosiy ishtirokchilari

Valyutalarning mazkur sirasiga Irlandiya, Singapur, Grestiya, Shvestiya, Daniya, Oman, Quvayt, Hindiston kabi davlatlar valyutalari kiritiladi. Ekzotik valyutalar bo'yicha doimo kotirovkalar mavjud, biroq ba'zida operatsiyalar miqyosi, muddatli bitimlar bozori bo'yicha (agar u umuman mavjud bo'lsa) katta cheklovlarning bo'lishi ehtimoli bor; shuningdek, muayyan davlatlar tomonidan ularning keng savdosiga qarshi qonuniy cheklovlar ham o'rnatiladi. Mazkur guruhga Indoneziya, Tailand, Gonkong, Malayziya, Vetnam, Fillipinalar kabi mamlakatlar valyutalarini kiritish mumkin. Hozirgi kunda **yangi paydo bo'luvchi bozorlar** valyutalari ham yuzaga keldi. Bular Chexiya, Slovakiya, Polsha, Rossiya, Janubiy Amerika va JAR mamlakatlari pul birliklaridir. Qavslar ichidagi valyutalarning belgilanishi SWIFT tizimi foydalanuvchilari tomonidan qabul qilingan kodirovka bo'yicha amalga oshiriladi. Qisqacha aytganda, banklar tomonidan foydalaniladigan mazkur axborot tizimi xizmat xabarlarining xavfsiz yetkazilishini ta'minlaydi. Jahon amaliyotida moliyaviy bozorlar faoliyatida standartlashtirish xalqaro tashkiloti tomonidan ishlab chiqilgan, lotin tilidagi uchta harfdan iborat valyutalarning quyidagi belgilanishlari qabul qilingan bo'lib, ular xalqaro va mahalliy amaliyotda keng qo'llaniladi (ISO 4217 standarti – International Organization for Standardization):

1. jadval Valyutalarning xalqaro amaliyotda belgilanishi

AUD	Avstraliya dollari
BRL	Braziliya reali
BYR	Belorussiya rubli
CAD	Kanada dollari
CHF (SFR)	Shveysariya franki

CNY Xitoy yuani (renminbi)

EUR Yevro

GBP (STG) Angliya funt sterlingi

ILS Isroil shekeli

INR Hindiston rupiyasi

JPY Yaponiya ienasi

KZT Qozog'iston tengesi

MXP Meksika pesosi

NZD Yangi Zelandiya dollari

RUB Rossiya rubli

SGD Singapur dollari

TRL Turkiya lirasi

UAH Ukraina grivnasi

USD AQSh dollari

UZS O'zbekiston so'mi

ZAR Janubiy Afrika rendi

Xorijiy valyuta bilan deviz tushunchasi bog'liqdir. Deviz - bu, xorijiy valyutadagi har qanday vositadir. Qabul qilingan Xalqaro qoidalarga asosan har bir davlatning valyutasi 3 harf bilan belgilanadi. Bunda ushbu harflarning birinchi 2 tasi mamlakatni, 3- esa valyuta nomini belgilaydi. Masalan, US - Qo'shma Shtatlar, D - dollar yoki GB - Buyuk Britaniya, P - paund. Ushbu belgilanishlar valyutalar kodlari deb ataladi. Ayrim davlatlar valyutalarining SVIFT kodlari ushbu mavzuning ilovasida keltirilgan. Valyutalar jahon bozorida o'zlarining muomalada bo'lish xususiyatlariga ko'ra erkin muomalada yuradigan, muomalasi qisman yoki butunlay cheklangan, yopiq yoki ekzotik valyutalarga bo'linadi. Ba'zi bir davlatlarning milliy pul birliklarini mazkur davlatlarda valyuta munosabatlari borasida mavjud va harakatda bo'lgan qonun-qoidalariga asosan xorijga chiqishi hamda u yerda muomalada bo'lishi chegaralanadi. Jahon bozorining paydo bo'lishi, xalqaro mehnat taqsimotining chuqurlashishi, ishlab chiqarish kuchlarining o'sishi, jahon xo'jaligi tizimining shakllanishi, xo'jalik aloqalarining baynalminallashuvi va globallashuvi sharoitida xalqaro valyuta munosabatlari rivojlandi. Xalqaro valyuta munosabatlari - bu, valyutani jahon xo'jaligida amal qilishi borasida shakllanadigan va milliy xo'jaliklar faoliyat natijalarining o'zaro almashuviga xizmat ko'rsatadigan ijtimoiy munosabatlar yig'indisidir. Valyuta munosabatlarining ayrim elementlari qadimgi dunyoda, qadimgi Gretsiya va Rimda veksel hamda sarroflik ishi shakllarida paydo bo'lgan. Ushbu munosabatlar hisob-kitoblar o'tkaziladigan veksellar (tratta) bilan amalga oshgan Lion, Antverpen o'rta asr "veksel yarmarkalari" va G'arbiy Yevropaning boshqa savdo markazlarida rivojlandi. Feodalizm va kapitalistik ishlab chiqarish uslubining shakllanishi davrlarida banklar orqali amalga oshadigan xalqaro hisob-kitoblar tizimi shakllana boshladi. Xalqaro valyuta munosabatlari moddiy ishlab chiqarish jarayoniga, ya'ni birlamchi ishlab chiqarish munosabatlariga hamda taqsimot, almashuv va iste'mol jarayonlariga aloqador bo'lgan xalqaro iqtisodiy munosabatlarni o'z ichiga oladi. Valyuta munosabatlari va takror ishlab chiqarish o'rtasida bevosita (to'g'ridan-to'g'ri) hamda oqibat xarakteridagi (qaytma) aloqalar mavjud. Ularning obyektiv asosi bo'lib tovarlar, kapitallar, xizmatlar bilan xalqaro almashuvni vujudga keltiruvchi ijtimoiy ishlab chiqarish jarayoni hisoblanadi. Valyuta munosabatlari - bu, valyutani jahon xo'jaligi muomalasida amal qilish jarayonida va xalqaro aloqalar sohasiga xizmat ko'rsatishda o'ziga hos pul munosabatlarining yig'indisidir, yoki davlatlar, jahon

valyuta bozorining subyektlari, muayyan davlatning rezident yoki norezident shaxslari o'rtasida valyutalarni sotish, sotib olish, majburiyatlarni bajarish hamda boshqa shu kabi jarayonlarda vujudga keladigan munosabatlardir. Valyuta munosabatlari - bu xalqaro aloqalarga xizmat ko'rsatuvchi va jahon xo'jaligida valyuta muomalasi jarayonida vujudga keladigan o'ziga hos pul munosabatlarning majmuidir. Valyuta munosabatlari jahon valyuta tizimining asosi bo'lib xizmat qiladi. Ularning shakllanish jarayonlarini o'rganish O'zbekiston uchun nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham egadir. Valyuta munosabatlarning paydo bo'lishi, o'zgartirilishi yoki tugatilishining huquqiy asoslari bo'lib xalqaro kelishuvlar va ichki davlat qonun-qoidalari hisoblanadi. Valyuta munosabatlari nisbatan mustaqil munosabatlar bo'lgani holda to'lov balansi, valyuta kursi, hisob-kitob operatsiyalari orqali dunyo iqtisodiyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Valyuta munosabatlarning ahvoli quyidagilarga bog'liq bo'ladi:

- milliy va jahon iqtisodiyotining rivojlanganlik darajasiga;
- siyosiy ahvolga;
- jahon bozorida davlatlararo munosabatlar borasidagi muammolarga va ushbu muammolarning rivojlanish tendensiyalariga.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Xalqaro valyuta munosabatlari valyutalarning xalqaro miqyosdagi harakati natijasida yuzaga keladigan moliyaviy munosabatlardir.

Xalqaro valyuta munosabatlarning subyektlari bo'lib, davlat, kompaniyalar, banklar, jismoniy shaxslar va xalqaro moliya institutlari hisoblanadi. Xalqaro mehnat taqsimotining yuzaga kelishi davlatlar o'rtasida tashqi savdo munosabatlarning yuzaga kelishiga sabab bo'ldi. O'z navbatida, tashqi savdoni amalga oshirish turli mamlakatlarning valyutalarini bir-biriga ayirboshlash zaruriyatini yuzaga keltirdi. Xalqaro iqtisodiy integratsiya va globallashtirish jarayonlari- ning chuqurlashishi natijasida tadbirkorlik kapitali (to'g'ri va portfelli xorijiy investitsiyalar) va ssuda kapitalining (xalqaro kreditlar) xalqaro miqyosdagi oqimi kuchaydi. Bu esa, xalqaro valyuta munosabatlarni rivojlantirishga kuchli turtki berdi. Komission to'lovlar bu qarz beruvchi bankka belgilangan muddat mobaynida zarur kredit resurslarini qarz oluvchi ixtiyoriga berish va rezervda

saqlash majburiyati uchun to‘lanadi. Shuningdek, komission to‘lovlar agar kredit alohida banklar tomonidan emas, balki banklar uyushmasi tomonidan berilsa, kredit operatsiyalarini o‘tkazishni boshqarish uchun ham to‘lanadi. So‘nggi holda yetakchi bank yoki uyushma ishni tashkil etuvchi menejer kreditlashda qatnashish hissasini hamda qarzni uzishdan, foizlarni to‘lashdan tushadigan mablag‘larni uyushma a‘zolari o‘rtasida taqsimlaydi. Buning uchun qarz oluvchidan boshqarish uchun bir martalik tartibda komission to‘lovlar oladi. Ichki bozorda joylashtirilmagan qismi yevroval- yutalar bozoriga yo‘naltirildi. Bu esa, transmilliy banklarning kreditlash imkoniyatini sezilarli darajada oshirdi. Ammo transmilliy banklarning kreditlaridan doimiy ravishda foydalanib kelgan va ushbu kreditlarga nisbatan talabning asosiy qismini shakllantirgan rivojlangan mamlakatlarning mazkur banklarning kreditlariga boigan talabi keskin kamaydi. Buning asosiy sababi neft bahosining keskin oshishi natijasida yuz bergan iqtisodiy konyunkturaning yomonlashganligi edi. Natijada, rivojlanayot- gan mamlakatlarning transmilliy banklarning kreditlaridan foydalanish imkoniyati oshdi. Ular o‘z hukumatlarining kafolati asosida transmilliy banklarning kreditlarini keng ko‘lamda jalb qila boshladilar. Xalqaro valyuta munosabatlari o‘ta beqaror, noaniq va tez o‘zgaruvchi jarayon bo‘lib, uni har bir mamlakat hukumatlari bilan bir qatorda valyuta-moliya sohasidagi davlatlararo tashkilotlar ham tar- tibga solishga harakat qiladilar. Bunday tashkilotlar qatoriga Xalqaro valyuta fondi (XVF), Xalqaro taraqqiyot va tiklanish banki (XTTB), Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti (IHRT), Xalqaro rivoj- lanish assotsiatsiyasi (XRA) kabilarni kiritish mumkin. Xalqaro valyuta fondi (XVF) o‘ziga a‘zo mamlakatlarning valyuta kursi va to‘lov balanslarini tartibga soladi, ularning valyuta- moliyaviy muammolarini hal etish maqsadida kreditlar ajratadi, rivojlanayotgan mamlakatlarning ko‘p tomonlama to‘lovlari tizimini va tashqi qarzlarini nazorat qiladi.

Research Science and
Innovation House

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xodiyev B.Yu., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi. T.:2018
2. Shodmonov. Sh., Mamaraximov Iqtisodiyot nazariyasi. T.:2016
3. Xudoyberdiyev Z. va boshq. Xalqaro valyuta- kredit munosabatlari. T.: Iqtisod-Moliya. 2012. 200b
4. Bobakulov T.I., Abdullayev U.A. Xalqaro valyuta- kredit munosabatlari. T.:Sano-standart.2014.231b
5. Tojiyev R.Xalqaro valyuta-kredit munosabatlari.T.:2006
6. Vaxobov A.V., Rasulov T.S. Valyuta munosabatlari nazariyasi.T.:Fan va texnologiya.2013
7. Internet saytlari.
<http://www.press-service.uz> - O'zbekiston Respublikasi Prezidenti axborot markazi sayti
<http://www.gov.uz> - O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi rasmiy sayti
<http://fayllar.org>

**Research Science and
Innovation House**

